

Lisaks arhiiviallikele on kasutatud kõiki olulisemaid Liivimaa keskaja allikate publikatsioone. Miskipärast on Kreem loobunud tema kasutatud arhiivimaterjalist lugejale selget ülevaadet andmast. Napile kolmele leheküljele mahtuv kirjeldus töö sissejuhatuses keskkendub peamiselt allikapublikatsioonide iseloomustamisele, pole aga sugugi ülearune anda doktoriväitekirjas kasutatud arhiiviallikest põhjalikumgi ülevaade kui ainult osaline mainimine. Oleks ju huvitav, et mitte öelda oluline teada, mis (arhiivi)dokumentid need täpselt on, millele Kreemi uurimus tugineb, kuidas need on kujunenud, kuidas jaotunud ajaliselt vms.

Siinkohal võiks tõstatada veel ühe põhimõttelisemat laadi küsimuse. Nimelt on eesti keskajaurijatel üldiselt tavaks viidata arhiiviallikele säiliku nimetust kordagi mainimata, nagu teeb ka Juhan Kreem. Kuid kas selline n.-ö. pime viitamine on ikka kõige lugejasõbralikum ja otstarbekamp? Teades mõlemat, nii säiliku numbrit, nt. TLA, a. a. 35b, kui ka seda, et tegu on Tallinna pea- või pärusraamatuga aastaist 1455–1627, on see kõigepealt palju informatiivsem, peale selle pakub kahekordset tagatist, et vastavat dokumenti õnnestub vajadusel mistahes ebasoodsatest asjaoludest hoolimata teiste arhiiviallikele hulgast üles leida.

Kokkuvõttes on Juhan Kreemi raamat mitmes mõttes õnnestunud – hea teernavalik, uudsed allikad, sisult kirjutatud loetavaks ja kaasa mõtlema ärgitavaks nii eesti kui ka võõramaise lugeja jaoks. Jääb ainult loota, et vähemalt osa tema väitekirjast jõub näiteks artikliteks kirjutatuna siiski ka eestikeelsesse ajalookirjandusse.

Inna Põltsam

Uurimus hansaaegsetest keelekontaktidest

E. R. Skvajrs, S. N. Ferdinand. *Ganza i Novgorod: jazykovye aspekty istoričeskix kontaktov*. Indrik, Moskva, 2002. 368 lk., ill., 1200 eks.

Hansakaubandus, üks määra tegur 13.–16. sajandi Põhja-Euroopa ajaloos, viis tihe-dasse kokkupuutesse inimesed, kes kuulusid erinevatesse konfessioonidesse ja kelle elu toimus mõnevõrra erinevate sotsiaalsete ja poliitiliste struktuuride raamides – inimesed, keda me tänapäeval nimetame tavaliselt sakslasteks ja venelasteks. Kokku puutusid ka Hansa keskalamsaks kael ning Novgorodis ja Pihkvas kõnelud ja kirjutatud vanavene keel. Nende hiliskeskakaegsete keelekontaktide uurimine ei ole oluline mitte ainult filoloogilisest vaatepunktist, vaid on tähtis ka ajaloolaste jaoks. Seda kinnitab kõnealune raamat, mille autoriteks on Moskva Riikliku Ülikooli õppejõud filoloogiaprofessor Jekaterina Ritšardovna Skvairs¹ ja Rostocki ülikooli juures doktoritöö kaitsnud vene germanist Svetlana Nikolajevna Ferdinand.² Eesti ajaloo seisukohalt on eelkõige oluline muidugi asjaolu, et suur osa käsitletavast kokkupuutest leidis aset kesk- ja varauusaegsel Liivimaal. Mõlemad teadlased on osalised rahvusvahelistes keskalamsaksaka keelega seotud uurimisprogrammides ja avaldanud vastaval teemal rea artikleid.³ Uurimuse aluseks on alamsaksakeelsed

¹ E. R. Skvajrs. *Jazykovye kontakty v baltijsko-severomorskem areale kak faktor istorii nižneneemeckogo*. Avtoreferat dissertacii na soискание ученой степени доктора филологических наук. Moskva, 1997.

² S. N. Chevtchenko. *Deutsch–russische Begegnung während der Hansezeit. Sprachliche Aspekte*. Diss. Rostock, 1998.

³ E. Skvairs. *Niederdeutsch–russische Sprachkontakte der Hansezeit. Forschungsstand, Entwicklungswege, Aussichten*. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum. Välj. G. Brandt. Stuttgart, 1996 (Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, nr. 339), lk. 67–85; E. Skvairs. *Frauenstimmen im russisch–hansischen Dialog (nach hansischen Quellen des 16. und 17. Jh.)*. – Bausteine zu einer Geschichte des weiblichen Sprachgebrauchs II. Välj.

Venesse puutuvad tekstit, mille töös kasutatud kogumi ajaliseks raamiks on periood esimestest teadaolevatest allikatest 13. sajandi keskpaigast ja kolmandast veerandist kuni 15. sajandi lõpuni. Tegelikult on töös kaasatud ka hilisemaid materjale. Valitud on allikad, mis on tekinud Hansa kaubahoovis Novgorodis või puutuvad otse ehk kaudelt Hansa tegevusse Novgorodis. Aluseks olid seejuures ajaloolaste ja mittefiloloogide vajadusi silmas pidanud allikapublikatsioonid, mida vaid mõnedel juhtudel on võrreldud originaaldega Lübecki arhiivis ja Venemaa Riikklikus Vanade Aktide Arhiivis Moskvas.⁴

Ramat jaguneb kolme peatükki. Neist esimeses antakse kõigepealt lühike ülevaade Hansa ja Vene linnade sidemete ajaloost, käsitledes lähemalt kirjutajaid ja tölke Hansa kaubahoovis Novgorodis ning sealset keelekeskkonda. On tähelepanuväärne, et suhetes Venemaaga läksid hansalinnad varem ladina keelelt üle alamsaksa keelele, kui see toimus linnade omavahelises suhtlemises. Venelaste ja hansarahva omavaheline vahetus suhtlemine – olgu argipäevane, olgu diplomaatiline – toimus seejuures vene keeles, mis avaldas eelkõige terminite ja vormelite osas mõju Vene-suhtluses kasutatud alamsaksa keelele. Kommunikatsiooni tegi võimalikuks vene keele õppimine (teated venelaste alamsaksa keele oskusest algavad alles 15. sajandi lõpust) ja eelkõige tõlkide teenete kasutamine. Hansakontoris Novgorodis asuv toll vahendas igapäevast asjaajamist venelastega; oma tollgid olid kaasas hansalinnade saatkondadel. Kirjavahetust Novgorodi ja hansalinnade vahel tõlgiti Liivimaa linnades. Tallinna kõrvat tõuseb siin esile Tartu linna roll. Autorid oletavad koguni, et Tartu raekantsseleis võis leiduda vene keelde tõlkimiseks abivahendeid vormelinäidiste näol (lk. 100–101). Seejuures on eristatav vormelitel põhinev kirjalik diplomaatiline suhtlemine ja nähtavasti

suuline ärijasjade ajamine. Näib, et hansakaupmehhe jaoks oli vähemalt 13.–14. sajandil võimalik keelebarjääri ületada vaid ise vene keelt osates; venelased aga kasutasid Liivimaal keeleoskajate maaklerite abi (lk. 59, 64). Kas aga Hansa "monopoli" vene–alamsaksa tõlkle saab nimetada "keebleblokaadiks" Venemaa suhtes (lk. 66–69), jäab küsitavaks: keeleoskus oli lihtsalt üks kaupmehe ametioskustest, mille valdamine andis eeliseid üha tu gevamaks muutuvate konkurentide ees.⁵

Teine peatükk käsitleb vanavene keele möjusid keskalamsaksa keeles kui keelekontaktide tunnistusi. Selleks on uuritud, kuidas anti alamsaksa tekstides edasi Vene kohanimesid, Novgorodi ametlikeste tiitleid, kaubanduse, raha ja Novgorodi arkipäevaga seotud termineid. Need olid, kui üksikud erandid välja arvata, sõnad asjade ja nähtuste kohta, millega kaupmehed puutusid kokku Venemaal (*bojar* 'bojaar', *dennink* 'tenga', *klet* 'ladu' või 'tuba', *possul* 'meelehea'). Vene keelest laenati Novgorodist päritnevate kaupade nimetused (*sabel* 'sooblinahk', *lasten* 'nirginahk'). Üksikasjalikumalt on siangi puudutatud tõlkimisega seotud sõnavara. Kolmandas peatükis vaadeldakse vene päritolu vormeleid keskalamsaksa dokumentides. Liivimaa ning hansalinnade lepingud Vene valitsejatega põhinesid teatavasti vene vastaval õiguskeelel, kust võeti üle väljendid nagu *dat kruze kussen* (risti suudlema, s.t. lepingut vandega kinnitama, siit ka *cruskussinge* – leping); *hant don* (kätt andma, s.t. lubama, tootama); *houet slan* (palvet esitama) jpt. Osa nendest laenudest omandas alamsaksa keeles uue tähenduse. Nii on tähelepanuväärne oletus, et *cruskussinge* (vene algkuju *krestnoe celovanie* tähendab ainult tõotuse andmise tseremooniat) omandas keskalamsaksa keeles 'lepingu' tähenduse tänu sellele, et läänepoolses õigustraditsioonis värtustati poolte kohustuste loojana kirjalikku teksti, vene omas aga just risti suudlemist (lk. 226–227).

G. Brandt. Stuttgart, 1996 (Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, nr. 341), lk. 157–166; E. Skvairs. Formelvariation in russisch-deutschen Urkunden als soziolinguistisch bedingte Kommunikationsstrategie. – Historische Soziolinguistik des Deutschen IV. Välj. G. Brandt. Stuttgart, 1999 (Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, nr. 372), lk. 81–88; E. R. Skvajrs. Rus' i Ganza: model' jazykovogo kontakta. – Slavjano-germanskie issledovaniya. Kd. 1–2. Toim. A. A. Gugnin, A. V. Cimmerling jt. Moskva, 2000, lk. 436–540; E. Skvairs. Variation im Formelbestand und Identität des Ausstellers: Eine Sprachkontaktstudie zu russisch-deutschen Rechtstexten des 14.–17. Jh. – Vulpis adolatio. Festschrift für Hubertus Menke zum 60. Geburtstag. Välj. R. Peters. Heidelberg, 2001, lk. 809–822; S. Chevtchenko.

Niederdeutsch-russische Wechselbeziehungen in hansischen Dokumenten. – Historische Soziolinguistik des Deutschen III. Välj. G. Brandt. Stuttgart, 1997 (Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, nr. 351), lk. 201–216.

⁴ Teatavasti tagastas Nõukogude Liit 1990. a. Saksaale Hamburgi, Bremeni ja Lübecki arhiivid, kusjuures aga Lübecki arhiivi *Ruthenica* kogu jäi Moskvasse. Vt. ka E. Küng. Lübecki arhiivi lugu. – Kleio. Ajaloo ajakiri. 1997, nr. 3 (21), lk. 47–48.

⁵ Vrd. A. Reitemeier. Sprache, Dolmetscher und Sprachpolitik im Rußlandhandel der Hanse während des Mittelalters. – Novgorod. Markt und Kontor der Hanse. Välj. N. Angermann, K. Friedland. Köln–Weimar–Wien. 2002 (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, kd. 53), lk. 157–176.

Leides erinevate kantseleide (Saksa Ordu Liivimaal, Liivimaa linnad) koostatud lepingute tõlgetes erinevusi, püüavad autorid neid põjhendada poliitiliste jõudude erineva suhtega Venemaasse (lk. 264), väide, mis tegelikult jäääb tööstamata. Küll on aga loogiline järeldus, et Liivimaal koostatud tekstdid ja tõlked kannavad suuremaid vene keele ja kirjavormelite mõjude jälgi kui Lübeckist pärinevad (lk. 252–253, 266). Üldse on uurimusele ajaloolase pilguga vaadates omane teatud staatlissus, kus ei arvestata üksikute keelemälestiste poliitilist konteksti ja ajas toimunud muutusi, käsitledes kogu perioodi alates 13. sajandist kuni 16. või isegi 17. sajandini ühtsenä. Samuti jätab osalt juhusliku mulje Hansa–Vene suhteid kajastava kirjanduse valik.

Ajaloolase seisukohalt (keeleteadusliku hinnangu andmine peab jäätma filoloogide hoooleks) on siiski tegu rikkalikult mõtteainet pakkuvu uurimusega, mis aitab paremini mõista Hansa ja Liivimaa ajalo allikaid ning hiliskeskiaegsete Vene-suhete argipäeva, rääkimata diplomaatiliste kontaktide toimimisest. See raamat sobib seisma tunnustatud Vene Hansa-uurijate Anna Horoškevitši, Mihhail Lesnikovi ja Natalja Kazakova uurimuste kõrval, kuuludes seejuures muidugi juba ajäärku, kus kunstlikult loodud tõkked ei lahuta enam teaduslikku uurimistööd lokaalsetesse traditsioonidesse.

Anti Selart

Eesti teaduse aastaraamat Rootsis

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis
Aastaraamat XII 1991–1999.
Stockholm, 2001, ill., 411 lk.,
(Ulla Ehrensvärd,
Topographica Estoniae)

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat (*Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia*) on soliidse traditsiooniga teaduspublikatsioon. Esimene köide nägi ilmavalgust juba 1952. aastal. Vanadest numbritest vilksab läbi pea kogu Teise maailmasõja ajal Eestist Rootszi põgenenud rahvusteadlaste ellit. Mitmed sel ajal seltsis peetud ettekanded leidsid avaldamist ka mujal, seega peegeldavat aastaraamatut artiklid seltsi teadustegevusest vaid väikest osa. Kaheteistkümnne seni ilmunud köite temaatika moodustub enamalt jaolt humaniorast, kuigi sekka on sattunud ka loodusteadustele pühendatud köiteid. Väga kaalukale artikliosale lisaks on aastaraamat regulaarselt avaldanud personaaliat (peam. nekrolooge), samuti üksikasjalikke ülevaateid seltsi tegevusest ja peetud ettekannetest.

Viimane, käesolevas tutvustatav aastaraamat on mõneti varasematest erinev. Senine ilmumisrütm on olnud: kogumik iga viie aasta järel, viimane aastaraamat oleks võinud peaegu saada dekaadiraamatuks. Artiklite osa asemel on avaldatud Eestit puudutava kartograafilise ainese kataloog, milles lähemalt allpool. Endisest aastaraamatut formaadist on alles jäänud nekroloogide osa (Hans Kauri, Gustav Ränk, Erik Tender, Ilmar Arens, Theodor Künnapas, Ervin Pütsep, Konrad Veem, Rudolf Jalakas, Jaan Allpere, Valev Uibopuu, Fred R. Allik). Raamatust leiab ka seltsi liikmete vahepealsetel aastatel ilmunud tööde loetelu, mis kõik kokku teeb aastaraamatust väär biograafilise ja bibliograafilise abimehe. Traditsioonilisel kohal on ka põhjalik ülevaade seltsi tegevusest.

Seltsi ja tema liikmetega seotu moodustab aastaraamatust siiski natuke üle veerandi. Teose põhilise mahu annab kartograafia ajalooga *grand old lady* Ulla Ehrensvärdi koostatud kataloog Eestit puudutavatest kaardi- ja plaanimatorjalidest Rootszi avalikes kollektsoonides. Sedavõrd ambitiousnikas kataloog ilmub esmakordsest. Arvestades